

Η ΠΙΣΤΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΩΣ ΚΑΝΩΝ ΖΩΗΣ (33-600 Μ. Χ.)

(ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΤΙΚΗΣ
ΕΠΙΔΡΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΕΠΙ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ)

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Α' ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

Ἡ θέσις τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ Κράτει

Ἡ πρώτη καὶ σημαντικωτέρα ἐπίδρασις τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ὡς κινῶνος ζωῆς δύναται νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν βαθμιαίαν μεταβολὴν τῶν περὶ Κράτους ἀντιλήψεων τοῦ προχριστιανικοῦ κόσμου. Ἄλλ' ἵνα δυνηθῶμεν νὰ ἐκτιμήσωμεν ἐπαρκῶς τὴν σημασίαν τῆς ἀνακαινιστικῆς ἐπίδράσεως τῶν χριστιανικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ Κράτους, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν ἐν συντόμῳ τὴν θέσιν τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ Κράτει κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου περίοδον.

Ὡς γνωστόν, τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος ἦτο κράτος θεοκρατικόν. Τὸ Ρωμαϊκὸν σύνταγμα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου καὶ ἐφεξῆς περιέβαλλε τοὺς αὐτοκράτορας δι' ὅλων τῶν ἐξουσιῶν, πολιτικοῦ τε καὶ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος. Πρὸς τοῦτοις, ἡ Ρωμαϊκὴ Σύγκλητος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀναγορεύῃ θεοὺς τοὺς αὐτοκράτορας. Οὕτω ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ ἀπῆλαυε πολιτικῶν τε καὶ θείων τιμῶν καί, πλὴν τῆς πολιτικῆς, ἤσκει ἐπίσης καὶ θρησκευτικὴν ἐξουσίαν, ὡς pontifex maximus. Ἡ θρησκεία, ἐπομένως, εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος ἦτο θρησκεία κρατικὴ καὶ κατὰ συνέπειαν πᾶς Ρωμαῖος πολίτης ὄφειλε νὰ ἀσπάζεται αὐτήν. Οὐχ ἦττον, ὁ Ρωμαϊκὸς νόμος ἀνεγνώριζε καὶ τινὰς θρησκευτικὰς ομάδας ὡς νομίμως ὑφιστάμενα σωματεῖα. Λόγοι πολιτικοὶ ὑπηγόρευον πολιτικὴν ἀνεξίθρησκείαν πρὸς τὰ ἔθνη ἐκεῖνα, ὧν οἱ λαοί, ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον, ὑπέκυπτον εἰς τὸν ρωμαϊκὸν ζυγόν. Ἰδιαζόντως μάλιστα εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἐπετρέπετο νὰ ἀσκῶσιν ἐλευθέρως τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν καθήκοντα εἰς τε τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἐστίαν, τὴν Παλαιστίνην, καὶ εἰς τὰς συναγωγὰς, ἅς αἱ Ἰουδαϊκαὶ κοινότητες εἶχον ἰδρύσει εἰς πᾶσαν μεγάλην πόλιν τοῦ ἀχανοῦς Ρωμαϊκοῦ Κράτους. Πολλὴ πιθανὸν ὁ νόμος ἐπεφύλασεν εἰς τὴν Πολιτείαν τὸ δικαίωμα τῆς ἐποπτείας ἐπὶ τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν κοινοτήτων, ὁμοίως πρὸς ἐκείνην, ἣν τὸ σύγχρονον κράτος ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὸ διὰ τὸ διάφορα σωματεῖα, τὰ ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας αὐτοῦ ὑφιστάμενα. Οἱ Ἰσραηλιταὶ ἐπιπροσθέτως διετήρησαν καὶ

τινας τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν θεσμῶν, ὡς τὸ Μέγα Συνέδριον ¹, τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀναγνωρισθῆ ἡ δικαιοδοσία καὶ ἐπὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν κοινοτήτων, αἵτινες εὐρίσκοντο ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Παλαιστίνης καθ' ὅλην τὴν Ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν. Τὸ Μέγα Συνέδριον, πλὴν τῆς θρησκευτικῆς, ἤσκει καὶ δικαστικὴν δικαιοδοσίαν ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι αἱ ἀποφάσεις αὐτοῦ, αἱ ἐπιβάλλουσαι θανατικὰς ποινάς, δὲν ἦσαν ἐκτελεσταὶ ἄνευ προηγουμένης ἐγκρίσεως τοῦ Ρωμαίου πράιτορος.

Κατ' ἀρχὰς τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος ἐξέλαβε τοὺς Χριστιανοὺς ὡς ἀνήκοντας εἰς εἶδος τι θρησκείματος συγγενοῦς πρὸς τὸ Ἰουδαϊκὸν καὶ ἠνέχθη αὐτοῦς. Ἄλλ' εὐθύς ὡς οἱ Χριστιανοὶ διέστειλαν οἱ ἴδιοι ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἡ δὲ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἤρχισε περιλαμβάνουσα εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς καὶ πλείστους προσηλύτους ἐξ ἐθνικῶν, τὸ ἐθνικὸν κράτος ἤρχισε νὰ ἀντιλαμβάνηται ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἀπέβαινον λίαν ἐπικίνδunami, ἀπειλοῦντες καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τῆς αὐτοκρατορίας. Τῷ ὄντι δέ, οἱ φόβοι οὗτοι τῶν ἐθνικῶν δὲν ἦσαν ἐντελῶς ἀβάσιμοι. Διότι οἱ πρῶτοι μαθηταί, οἵτινες ἐπέμενον «πειθαρχεῖν Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. 5.29), ἔσχον πολλοὺς μιμητάς, ἐρμηνεύοντας κατὰ γράμμα τὴν ἔννοιαν τοῦ Γραφικοῦ τούτου λογιῦ. Αἱ ρηταὶ ἐντολαὶ τῶν ἀποστόλων Παύλου καὶ Πέτρου περὶ ὑποταγῆς εἰς τοὺς ἄρχοντας (Ρωμ. 13. 1-2, Τίτ. 3.1,1 Πέτρ. 2.13-17) ἀπηυθύνοντο προφανῶς πρὸς Χριστιανοὺς ἐπαναστατικῶν κατὰ τοῦ ἐθνικοῦ κράτους φρονημάτων. Ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει ὅτι στρατιωτικὸς τις, Βασιλείδης ὀνόματι, ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἤρνεϊτο νὰ λάβῃ ὄρκον, οὐ ἔνεκα καὶ ἑμαρτύρησεν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐθεώρει τὸν ὄρκον παντελῶς ἀπηγορευμένον εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ². Πολλοὶ Χριστιανοὶ μετὰ τὸ βάπτισμα ἠρνοῦντο νὰ καταταγῶσιν εἰς τὸν στρατὸν ἢ καὶ νὰ ἀναλάβωσι δημοσίαν τινὰ ὑπηρεσίαν ³, ἀντετίθεντο εἰς τὰ κοινωνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς καὶ εἰσηγοῦντο ὡς πρέποντα τρόπον ζωῆς τὸν ἴδιον αὐτῶν βίον, καί, τὸ σοβαρώτερον πάντων, ἐφρόνουν ὅτι ἦτο ἀσυγχώρητον νὰ προσφέρωσι θυσίας εἰς τὰ εἶδωλα, ἀκόμη καὶ ὅταν διέτασσε τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ. Ἦτο ἐπομένως προφανές ὅτι εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν μυστικὴ τις καὶ ἀκαταγώνιστος δύναμις ὑπῆρχεν ἐν ἐνεργείᾳ κερδίζουσα πλείστους ὄσους

1. Τὸ Μέγα Συνέδριον ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενον μέχρι τοῦ 70 μ.Χ., ὅτε οἱ Ἰουδαῖοι, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλῆμ, ἔπαυσαν νὰ ὑπάρχωσιν ὡς ἔθνος ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς λέξεως σημασίᾳ.

2. Εὐσέβ. Ἐ. Ἰ., VI, 5 MPG, 20, 533B.

3. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου, π.χ., ἐνεῖχε τὴν σημασίαν τῆς σιωπηρᾶς καὶ ἐνόχου ἀναγνωρίσεως τῶν ἐθνικῶν θεῶν (Tertul. De idololatria, MPL, 1, 750A. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἀπετέλει γενικὸν κανόνα. Ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας ὁμιλεῖ περὶ Χριστιανῶν ἐν δημοσίαις ὑπηρεσίαις κατὰ τὸν ἐπὶ Δεκίου διωγμὸν (παρ' Εὐσέβ. Ἐ. Ἰ., VI, 41 καὶ 42 MPG 20, 642Bδ., 643A5). Τὸ διάταγμα τοῦ Οὐαλεριανοῦ μνημονεύει χριστιανῶν συγκλητικῶν (Cyprian. Ἐπ. 80). Ὁρα πλείους ἄλλας περιπτώσεις παρὰ C. J. Cadoux, The Early Church and The World (ἐφεξῆς ECW), σελ. 558-581.

πολίτας, οἵτινες ἀπηρνοῦντο τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν διὰ τὰ ἀσπασθῶσι πίστιν, ἥτις ἐπὶ τινῶν τοῦλάχιστον θεμάτων ἡξίου δι' ἑαυτὴν αὐθεντίαν ἀνωτέραν ἐκείνης τοῦ κράτους. Ἡ μόνη συγγενὴς πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς μειονότης ἦτο ἡ Ἰουδαϊκὴ, ἥτις καὶ ἐξερρηγνύετο ἐνίοτε εἰς ἀπεγνωσμένας ἐναντίον τοῦ Ρωμαϊκοῦ ζυγοῦ ἐπαναστάσεις, ἀλλ' αὕτη ἦτο πρωτίστως φυλετικὴ. Οἱ Χριστιανοὶ ὅμως ἐνσυνειδήτως καὶ ἐσκεμμένως ἀγωνιζόμενοι τὰ ἐλκύσασαι πρὸς τὴν ἑαυτῶν πίστιν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἐθεωρήθησαν ἀσυγκρίτως περισσότερον ἐπικίνδunami ἢ ἡ Ἰουδαϊκὴ μειονότης. Ἐντεῦθεν ἡ θέσις τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ Κράτει ἐποίκιλεν ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε διαθέσεων τῆς Πολιτείας, αἵτινες, ἐκτὸς παροδικῶν τινῶν διακοπῶν ἀνοχῆς², ὑπῆρξαν ἐχθρικαὶ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Οὕτως οἱ Χριστιανοὶ ἀπὸ τοῦ Νέρωνος μέχρι τοῦ Γαλερίου (311) εἶχον τεθῆ ἐκτὸς νόμου ὑπὸ τοῦ Κράτους, ἡ δὲ Χριστιανικὴ θρησκεία εἶχε κηρυχθῆ παράνομος (religio illicita). Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβῆ ἄλλως. Ἡ παλαιὰ θρησκεία, ἣν ἐξεπροσώπει τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος, δὲν ἠδύνατο νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν αὐτῆς εἰς τὴν νέαν πίστιν ἀνευ ἀντιστάσεως. Ἐντεῦθεν τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος, ὡς φορεὺς τῶν ἀντιλήψεων καὶ προστάτης τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας, ἐκήρυξεν ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τῶν Χριστιανῶν, εἰς τὸν ὁποῖον ἔθεσε τέρμα ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ὅταν, ὑποστηριζόμενος κυρίως ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, κατέβαλε τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ καὶ ἀποκατέστησε τὴν τάξιν καὶ τὴν εἰρήνην εἰς ὁλόκληρον τὴν αὐτοκρατορίαν.

Παρὰ τὴν ἐχθρικὴν στάσιν τῆς Πολιτείας ἐναντι τῶν Χριστιανῶν, ἡ συμπεριφορὰ αὐτῶν ἐναντι τοῦ θεσμοῦ τῆς Πολιτείας ἐρρυθμίζετο ἐν τῇ πράξει ἀπὸ τὰς περὶ κοσμικῶν ἐξουσιῶν ἀντιλήψεις τῶν Χριστιανῶν τῆς ἀποστολικῆς περιόδου. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν ἀντίληψιν περὶ θεοκρατικοῦ

1. Πρβλ. K. S. Latourette, A History of the Expansion of Christianity (ἑφεξῆς HEC), τομ. I, σελ. 274ε.

2. Ὁ Εὐσέβιος (Ἐ. Ἰ., III, 20 MPG, 20, 233B8ε.) ἀναφέρει ὅτι ἅμα τῷ τέλει ἐκάστου διωγμοῦ ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἀπῆλθεν οὐ μόνον εἰρήνης καὶ ἀνοχῆς, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἡ περιουσία αὐτῆς ἐπανεδίδοτο εἰς αὐτὴν καὶ ἀνεγνωρίζετο τὸ ἐπ' αὐτῆς δικαίωμα αὐτῆς ἐπισήμως. Τὰ δημευθέντα κατὰ τοὺς διωγμοὺς πράγματα, κοιμητήρια, αἰθουσαι συγκεντρώσεων, κῆποι, οἰκίαι κλπ., ἀνήκοντα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἢ τοὺς Χριστιανικοὺς ναοὺς, καθὼς καὶ τοιαῦτα ἀνήκοντα εἰς Χριστιανοὺς ἰδιώτας, ἐπεστρέφοντο νομίμως (πρβλ. Εὐσέβ. Ἐ. Ἰ. VIII, 13 MPG, 20, 776C. Ὁ Λακτάνιος (Mort. Pers. III, 4), ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Δεκίου, τοῦ ὁποῦ τὴν βασιλείαν μεταξὺ Δομιτιανοῦ καὶ Οὐαλεριανοῦ, πρὶν ἢ οὗτος γίνῃ διώκτης τοῦ Χριστιανισμοῦ, περιγράφει ὡς περίοδον ἀσφαλείας καὶ ἀπροσκόπτου προόδου τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπίσης ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι ὁ Οὐαλεριανὸς (253-260) κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἠνῶσει τόσον πολὺ τοὺς Χριστιανούς, ὥστε «ὁ οἶκος αὐτοῦ θεοσεβῶν ἐπεπλήρωτο ἀνδρῶν, καὶ ἦν ἐκκλησία Θεοῦ» (παρ' Εὐσέβ. Ἐ. Ἰ., VII, 10 MPG, 20, 657B). Ὁ αὐτὸς ἀποκαλεῖ τὸν Γαλιηνὸν (260-268), τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Οὐαλεριανοῦ, ὡς «τὸν ὀσιώτερον καὶ φιλοθεώτερον βασιλέα» (παρ' Εὐσέβ. Ἐ. Ἰ., VII 23, MPG, 20, 692).

κράτους, συγκεντροῦντος εἰς ἐνιαίαν ἀρχὴν τὴν τε πολιτικὴν καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἐξουσίαν, τὰ πρῶτα χριστιανικὰ κείμενα διέκρινον σαφῶς τὴν θρησκευτικὴν ἐξουσίαν τῆς κρατικῆς τοιαύτης. Τὴν ἐν αὐτοῖς διδασκαλίαν ἀκολουθοῦντες οἱ Χριστιανοὶ τῶν μεταποστολικῶν χρόνων ἀνεγνώριζον εἰς τὸ Κράτος δικαιοδοσίαν ἐπὶ ὑποθέσεων κοσμικοῦ χαρακτῆρος, ἀλλ' οὐδὲν δικαίωμα ἀνεγνώριζον εἰς αὐτὸ νὰ ἐπεμβαίῃ εἰς ζητήματα θρησκευτικῆς φύσεως. Διὰ τοὺς Χριστιανούς ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία ἦσαν δύο ἐντελῶς διακεκριμέναι ἀλλήλων ἐξουσίαι, αἵτινες κατ' οὐδένα τρόπον ἠδύναντο νὰ ταυτισθῶσιν. Ὁ Ἰησοῦς, λέγων «Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ» (Ματθ. 22.21), ἐνεκαινίαζε νέαν διδασκαλίαν σχετικῶς πρὸς τὰς σχέσεις θρησκείας καὶ Πολιτείας. Ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ αὕτη ἦτο τόσον σαφής, ὥστε οὐδέμίαν κατέλειπεν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀληθοῦς σημασίας τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Ὁ Ἰησοῦς δὲν κατήργει τὸ Κράτος ὡς θεσμόν, ἀλλὰ περιώριζε τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ εἰς ζητήματα ἀποκλειστικῶς κοσμικοῦ χαρακτῆρος¹. Οὕτω, διὰ τὴν χριστιανικὴν συνείδησιν, ἡ Ἐκκλησία ἦτο θεῖον καθίδρυμα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνεπίδεκτος ταυτίσεως πρὸς τὸ κράτος ἢ ὑποταγῆς εἰς αὐτό. Ἡ ἐξουσία, ἣν παρέσχεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἦτο θείας προελεύσεως. «Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου» (Ἰω. 18.36) εἶχε δηλώσει πρὸς τὸν Πιλάτον, τὸν ἐκπρόσωπον τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, καὶ ὡς τοιαύτη ἡ Ἐκκλησία, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρῆται ὑποδεεστέρα τῆς Πολιτείας ὑποκειμένη εἰς τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἤθελε γίνεαι δεκτὸν ὅτι καὶ τὸ Κράτος ὑπῆρξεν, ὡς καὶ ἡ Ἐκκλησία, καθίδρυμα θεῖον. Ἡ διδασκαλία αὕτη παρέσχεν ἔδαφος εἰς τινὰς συγγραφεῖς νὰ ὑποστηρίξωσιν ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἀνωτάτη ἐξουσία καὶ ἡ πηγὴ πασῶν τῶν ἄλλων ἐξουσιῶν, ἀκόμη καὶ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας², καθὼς εἰς μεταγενεστέρους καιροὺς ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία οὐδέποτε ὑπεστήριξε τοιαύτας ἀντιλήψεις. Ὅπως τοῦναντίον, ἐπρέσβευε μετὰ τοῦ Παύλου, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ὄφειλον ὑπακοὴν ἀεξουσίαις ὑπερεχούσαις· οὐ γὰρ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ

1. Ὅρα λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῆς στάσεως τοῦ Ἰησοῦ ἐναντι τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας τῆς πολιτείας ἐν C. J. Cadoux, BCW, σελ. 34-50.

2. Ὁ Ἀμβρόσιος, ἐπίσκοπος Μεδιολάνων, ἐκλείσει τὰς θύρας τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ κατὰ πρόσωπον τοῦ παντοδυνάμου αυτοκράτορος Θεοδοσίου Ι καὶ ἐδέχθη τοῦτον εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν μόνον ὅταν αὐτός μετανοήσας ἐξωμολογήθη δημοσίᾳ καὶ ἐξέτισε τὸν ἐπιβληθέντα αὐτῷ κανόνα, διὰ πρᾶξιν αὐτοῦ, ἧτις εἰς τὸ ὄμμα τῶν ἐπισκόπου παρουσιάζετο ὡς ἀπανθρωπία, καθὼς πράγματι ἦτο ἡ ἀνθρωποσφαγὴ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ ἔτους 390 μ.Χ., γενομένη τῇ διαταγῇ αὐτοῦ (Σ ο ι ζ ὁ μ. Ἐ. Ἰ., VII, 25 MPG, 67, 1493Aε. Θε ο δ ὁ ρ. Ἐ. Ἰ. V, 17 MPG, 82, 1232Aε., Ρ ο υ φ ἴ ν ο ς II, 18 MPL, 21, 525B). Καὶ ὁ Πάπας Γελάσιος Ι, περὶ τὸ τέλος τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ἀπεφαίνετο ὅτι ὁ αυτοκράτωρ ἦτο τέκνον τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐχὶ ἀρχηγὸς αὐτῆς (K. S. Latourette, HEC, σελ. 273 ε.).

Θεοῦ, αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρῖμα λήφονται»¹.

Συγγραφεῖς τινες ὑπέθεσαν ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη ὑπολαμβάνει τὰς κοσμικὰς κυβερνήσεις θεόθεν καθεσταμένας, ὡς εἶδος τι θεραπείας τῆς ἀμαρτίας τοῦ ἀνθρώπου, τοὺς δὲ κοσμικοὺς ἄρχοντας ἀντιπροσώπους τοῦ Θεοῦ, εἰς τοὺς ὁποίους, κατ' ἀκολουθίαν, οἱ πολῖται ὀφείλουσιν ὑποταγῆν ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ². Ἡ ὑπόθεσις αὕτη, καθ' ἡμᾶς, εἶναι ἐντελῶς ἀσύστατος. Διότι ἐὰν ἠθέλομεν δεχθῆ τὴν ἀρχὴν τῆς θείας προελεύσεως τῶν κοσμικῶν κυβερνήσεων, δυσκόλως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι τόσον αἱ καλαὶ κυβερνήσεις, ὅσον καὶ αἱ κακαὶ, διορίζονται ἐξ ἴσου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅπερ θὰ ἐσήμαινεν ὅτι θεωροῦμεν τὸν Θεὸν ἐνεργὸν τοῦ τε ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ³, ἢ συνέπεια δ' αὕτη ἦτο ἀδύνατον νὰ διαφύγη τὴν προσοχὴν τῶν Ἀποστόλων⁴. Ἐπομένως, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Ἀπόστολοι, ἐντελλόμενοι ὑπακοὴν ὑπερεχούσαις ἐξουσίαις, ἀνεφέροντο εἰς τὴν ἀπρόσωπον ἐξουσίαν, ἢ, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς πολιτείας ὡς ἀπροσώπου θείου καθιδρύ-

1. Ρωμ. 13.1-2· πρβλ. Τίτ. 3.1, 1Πέτρ. 2.13-17.

2. K. S. Latourette HEC, σελ. 274, σημ. 174, Τερτυλιαν., Apol. 30 καὶ 33 MPL, 1,502Aε., 510A. Προβλ. A. T. Carlyle, A History of the Mediaeval Political Theory in the West. Edimburgh, W. Blackwood & Sons. I, pp. 147-160.

3. Ὁ Ἀρνόβιος, διὰ νὰ ἀποφύγη τὸ ἄτοπον τοῦτο, ἠρνεῖτο ὅτι οἱ διώκται τῶν Χριστιανῶν αὐτοκράτορες ὑπῆρχον ἀπὸ Θεοῦ καθεσταμένοι, καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες ἐκ τύχης ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν (C. J. Cadoux, ECW. σελ. 515). Ἐπι πλεόν, ἄλλοι τινὲς ἐνόμισαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀμαρτίας, ἢ ἀὐτὸς τῆς ἀπωλείας» (2 Θεσ. 2.3-4), ἢ ὁ Ἀντίχριστος τῆς Ἰωαννείου γραμματείας, εἶναι συμβολικὴ περιγραφή τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, ὡς καθιδρύματος τοῦ Σατανᾶ. Οὕτως, ὁ Κυπριανὸς λέγει ὅτι ὁ Δέκιος ἦτο ὁ δούλος τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ ὅτι οἱ διωγμοὶ ἦσαν ἔργον τοῦ Ἀντιχρίστου. (C. J. Cadoux, ECW. σελ. 520-521). Ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρεὺς ἀποδίδει ἰδιότητάς τινὰς τοῦ Ἀντιχρίστου εἰς τὸν Οὐαλεριανόν (παρ' Εὐσεβ. Ἐ. Γ. VII, 10 MPG, 20, 657B) καὶ ὁ Εὐσέβιος συσχετίζει τὸν Ἀντίχριστον πρὸς τὴν Δαυνηλικὴν εἰκόνα, ἀντιπροσωπευτικὴν τῶν τεσσάρων διαδοχικῶν αὐτοκρατοριῶν, ἢ τελευταία τῶν ὁποίων εἶναι ἡ Ρωμαϊκὴ (βρα σχετικῶς C. J. Cadoux ἐνθ. ἀν.). Ἐκ τῶν νεωτέρων συγγραφέων ὁ Newman ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου ὡς περὶ Ρωμαίου αὐτοκράτορος (Römischer Kaiser), (πρβλ. C. J. Cadoux, ECW, σελ. 89 σημ. 5).

4. Ἡ θεωρία τοῦ C. J. Cadoux, (ECW, σελ. 111-113), καθ' ἣν ὁ Παῦλος εἰς τὴν περὶ νόμου καὶ τάξεως δικαιοσύνης Ρωμαϊκὴν ἀντίληψιν βλέπει τὴν ὑπαρξίν ἐνός κατὰ θεῖαν πρόνοιαν καθιδρυμένου πολιτειακοῦ συστήματος πρὸς περιστολὴν τοῦ κακοῦ τῆς ἐθνικῆς κινωνίας, συστήματος τὸ ὁποῖον ἤθελε διαρκεῖ ἐφ' ὅσον χρόνον θὰ διήρκει καὶ ὁ ἐθνισμὸς, καὶ τὸ ὁποῖον, κατὰ ταῦτα, εἶχε προσωρινὸν κύρος καὶ νομιμότητα ὡς προπαιδευτικὸν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, καί, κατ' ἀκολουθίαν, αἱ πρὸς τοὺς Χριστιανούς συστάσεις αὐτοῦ περὶ ὑποταγῆς ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ἦσαν προσωρινοῦ χαρακτῆρος, εἶναι, κατ' ἐμὴν γνώμην, γραφικῶς ἀστήρικτος, διότι περιορίζει τὸ κύρος τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὰ στενὰ ὅρια τοῦ τόπου καὶ προσδίδει εἰς αὐτὴν περιωρισμένην καὶ πρόσκαιρον ἰσχύν.

ματος και οὐχὶ εὐθέως εἰς ὄρισμένην τινὰ μορφήν κυβερνήσεως. Ἡ ἐξουσία τῆς Πολιτείας, βεβαίως, ἀσκειῖται ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων, ἢ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, οἵτινες ὡς ἄνθρωποι δύνανται νὰ ποιῶσι κατάχρησιν αὐτῆς. Οἱ Ἀπόστολοι εἶχον τοῦτο ὑπ' ὄψιν¹, ἀλλ' ἦσαν ἀρνούμενως νουνεχεῖς και ἀπέφυγον νὰ συστήσωσιν εἰς τοὺς Χριστιανούς ἀντιδραστικὴν στάσιν ἐναντίον τῶν κυβερνήσεων ἐκείνων τοῦ Κράτους, αἵτινες δὲν ἦσαν αἱ ἰδεώδεις. Ἀκόμη και ἡ χειρίστη κυβερνήσις ὑπελαμβάνετο προτιμοτέρα τῆς ἀναρχίας. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἡ Ἐκκλησία, ἐμπνεομένη και ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἀγάπης πρὸς τε τοὺς φίλους και τοὺς ἐχθρούς, ἤτο ἀδύνατον νὰ τρέφῃ ἐχθρικὰς διαθέσεις ἐναντι τοῦ Κράτους. Διὰ τοῦτο ὑπελάμβανεν ἑαυτὴν ἐλευθέραν νὰ ἀναμπέμπῃ εὐχὰς «ὕπερ βασιλέων και πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων» (1 Τιμ. 2.2) και νὰ ὑποτάσῃ ἐκουσίως ἑαυτὴν ἀξουσίαις ἐπερχούσαις» (Ρωμ. 13.1), οὐχὶ ὅμως ἐν δουλικῇ ὑποταγῇ, ἀλλ' ὡς εἰρηνοποιός. Καὶ ὄφειλεν ἡ Ἐκκλησία νὰ ρυθμίζῃ οὕτω τὴν στάσιν αὐτῆς ἐξ ἀγάπης, γινομένη «τοῖς πᾶσι τὰ πάντα ἵνα πάντως τινὰς σώσῃ» (1 Κορ. 9.22)². Ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ οἱ Χριστιανοὶ προὔτρέποντο νὰ ἀποδίδωσιν εἰς τοὺς ἀρχοντας τὴν ὀφειλομένην αὐτοῖς τιμὴν (1 Πέτρ. 2.17, Ρωμ. 13.7), διότι οἱ ἀρχοντες Θεοῦ διάκονοί εἰσιν αὐτοῖς εἰς τὸ ἀγαθὸν (Ρωμ. 13.4), εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἐπαινοῦν δὲ ἀγαθοποιῶν (1 Πέτρ. 2.14), και νὰ καταβάλλωσιν εὐχαρίστως τοὺς ὑπὸ τῆς Πολιτείας ὀριζομένους φόρους (Ρωμ. 13.7). Ἐν τούτοις ὄφειλον νὰ διατηρῶσι δι' ἑαυτοὺς πλήρη πνευματικὴν ἀνεξαρτησίαν, ὥστε, εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν οἱ ἀρχοντες τῆς Πολιτείας διέτασσόν τι ἀντίθετον πρὸς τὸν θεῖον νόμον, νὰ δύνανται νὰ συμφορῶνται πρὸς τὴν ἀποστολικὴν ἐντολήν «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πρᾶξ. 5.29), διότι ἐὰν ἤθελον φροντίζει πῶς νὰ ἀρέσωσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους δὲν θὰ ἦδύνατο νὰ εἶναι δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ (Γαλ. 1.10).

Πρὸς τὴν ἀνωτέραν ταύτην ἠθικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ὀφειλομένης στάσεως αὐτῶν ἐναντι τῆς Πολιτείας, οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ ἦσαν συνεπεῖς οὐ μόνον κατὰ θεωρίαν, ἀλλὰ και ἐν τῇ πράξει. Οἱ διωγμοί, παρὰ τὴν σκληρότητα αὐτῶν, ἀντὶ νὰ ἀνακόψωσι τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως, συνέβαλον παραδόξως εἰς τὴν ἀύξησιν τῶν Χριστιανῶν εἰς ἀριθμὸν και ἐνίσχυσαν τὰς τάξεις αὐτῶν. Παρὰ ταῦτα, οἱ Χριστιανοὶ οὐδεμίαν ἐπαναστατικὴν τάσιν κατὰ τῶν διωκτῶν αὐτῶν ἐξεδήλωσαν, οὐδὲ καθ' οἷονδῆποτε τρόπον ἀπεπειράθησαν νὰ διασταράξωσι τὴν καθεστηκυῖαν τάξιν. Ὅλως τούναντίον, οὐ μόνον οὐδὲν

1. Ὑπάρχουσι πολλοὶ ὑπανιγμοὶ εἰς τὴν Κ.Δ. ἐναντίον τῶν κακῶν ἀρχόντων' βρβλ. 1 Κορ. 2.8, 2 Θεσ. 2. 6εξ., 1 Πέτρ. 3. 14-15, και 2 Κορ. 6.7, ἐνθα συνιστᾶται και τρόπος ἀμύνης «διὰ τῶν ὄπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν και τῶν ἀριστερῶν».

2. Βρβλ. II. Δ η μ η τ ρ ο π ο ῦ λ ο υ , Κράτος-Ἔθνος-Ἐκκλησία, ἐν περ. «Ἀναπλάσει», Τόμ. ΜΘ' ἀριθ. 10 (1936), σελ. 106β.

ἔχνος μίσους ἠσθάνοντο κατὰ τῶν διωκτῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ παρεκάλουν τὸν Θεόν, ὅπως «εἰ οἶόν τε καὶ τοὺς διώκοντας αὐτοὺς μεταθεμένους τῆς ἀγνωσίας τὸν μόνον ὄντα θεὸν ἐπιγνώωιαι»¹. Οἱ διωγμοί, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην εὐκαιρίαν, παρέσχον τὸ μέτρον τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ ψυχικοῦ σθένους τῶν ὁπαδῶν τῆς νέας πίστεως, οὐ μόνον τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδίων, ἐξ ὧν ἀπετελέσθη κατὰ μέγα μέρος ἡ στρατιὰ τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἦτο ὄντως παράδοξον καὶ ἀνεξήγητον τὸ γεγονός ὅτι ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἥτις ἴδρυσεν καὶ ἐστερέωσε τὸ κράτος αὐτῆς διὰ τοῦ ξίφους, μία ἄλλη δύναμις, ἐντελῶς διάφορος τῆς Ρωμαϊκῆς, ἡ Χριστιανικὴ Πίστις, ἠξίου νὰ ἐπιβάλῃ τὸ κράτος αὐτῆς θεμελιούμενον οὐχὶ ἐπὶ ἄλλου τινὸς θεμελίου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων αὐτῆς! Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον κατέκτησε τὸν κόσμον διὰ τοῦ ξίφους, οἱ Χριστιανοὶ ὤφειλον, συμφώνως πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τῆς πίστεώς των, νὰ κατακτῆσωσι τὸν κόσμον σφαιρομενοὶ!

Ὅπως δέ, οἱ κατὰ τόπους Ρωμαῖοι ἄρχοντες, ἐκπληκτοὶ πρὸ τοῦ ἠθικοῦ καὶ ψυχικοῦ σθένους τῶν διωκόμενων Χριστιανῶν, ὑπὸ πολλῶν δὲ ἀνησυχιῶν καταλαμβανόμενοι διὰ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν Χριστιανῶν μαρτύρων, ὧν ἐθαύμαζον τὸν ἀνώτερον ἠθικὸν καὶ ἀνεπίληπτον βίον, ἀνέφερον συχνότατα εἰς τοὺς αὐτοκράτορας, ὅτι οὐδὲν τὸ παράνομον ἢ ἐπίφογον εὕρισκον εἰς τὴν διαγωγὴν αὐτῶν καὶ ἐβεβαίουν ὅτι ἀδίκως ἐδιώκοντο. Οὕτως, ὁ Ρωμαῖος ἄρχων Πλίνιος Σεκοῦνδος, εἰς ἐκθεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Τραϊανόν, βεβαίωσεν ὅτι, ὡς πληροφορεῖται, οἱ Χριστιανοὶ μηδὲν ἀνόσιον ἢ παράνομον πράττουσιν, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐγείρονται λίαν πρωτὶ καὶ ὑμνοῦσι τὸν Χριστόν, ὡσεὶ οὗτος ἦτο Θεός, καὶ ὅτι ἀπέχουσιν αὐστηρῶς κακῶν πράξεων, ὡς ἡ κλοπὴ, ἡ βία, ἡ πορνεία, ὁ φόνος, καὶ τὰ τούτοις ὅμοια τρομερὰ ἐγκλήματα, καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ πράξεις αὐτῶν εἶναι σύμφωνα πρὸς τὸν νόμον². Ἐπίσης ὁ Σερένιος Γρανιανός, ἕτερος Ρωμαῖος ἄρχων, ἔγραψεν εἰς τὸν Ἀδριανόν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν γράμματα, δι' ὧν εἰσηγεῖται τὴν γνώμην ὡς οὐ δίκαιον εἶναι ἐπὶ μηδενὶ ἐγκλήματι, βοαῖς δήμου χαριζόμενος, ἀκρίτως κτείνειν αὐτοὺς³. Εἰς ἀπάντησιν, ὁ μὲν Τραϊανός ἐξέδωκε διάταγμα, δι' οὗ ὥριζεν ὅπως οἱ Χριστιανοὶ μὴ ἀναζητῶνται σκοπίμως, νὰ τιμωρῶνται δὲ μόνον ὅταν κατὰ τύχην ἀνακαλύπτωνται⁴, ὁ δὲ Ἀδριανός διέταξε τὸν Μινούκιον Φουνδάνον, ἀνθύπατον τῆς Ἀσίας διαδεχθέντα τὸν Σερένιον Γρανιανόν, ἀμηδένα κτείνειν ἀνευ ἐγκλή-

1. Εὐσεβ., Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων, IV, MPG, 20, 1476c8.

2. P l i n i u s, Ἐπιστ. 10, Εὐσεβ. Ἐ. Ἰ. III, 33, MPG, 20, 285Aεξ. T e r t u l. Apol. 2, MPL. 1,321A9 ἐξ. Εὐσεβ. Ἐ. Ἰ., III, MPG, 33 MPG, 20, 285C.

3. Εὐσεβ. Ἐ. Ἰ. IV, 8 MPG, 20, 325A.

4. Εὐσεβ. Ἐ. Ἰ., III, 33 MPG. 20, 285B.

ματος και εὐλόγου κατηγορίας» ἀποδεικνυούσης ὅτι ὁ κατηγορούμενος παρὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους πράττει¹, πρὸς δὲ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἀρμόζουσαν τιμωρίαν εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον τολμήσει νὰ φέρωσιν ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων τοιαύτας ὑποθέσεις συκοφαντίας χάριν «ἵνα μῆτε οἱ ἄνθρωποι ταραττωνται, και τοῖς συκοφάνταις χορηγία κακουργίας παρασχεθῆ»².

Τὰ νομοθετικά ταῦτα μέτρα και ἄλλα παρόμοια προητοίμασαν βαθμηδὸν τὴν νόμιμον θέσιν τῶν ὁπαδῶν τῆς νέας θρησκείας ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας. Οὕτως, εἰς πολλὰς περιπτώσεις ὁ Ρωμαϊκὸς νόμος ἀνεγνώρισε τὴν νόμιμον ὑπαρξίν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας και ἐπροστάτευσε τὴν Ἐκκλησίαν, καθὼς εἰς τὴν ὑπόθεσιν Παύλου τοῦ Σαμσατέως, ὅστις, καταδικασθεὶς ἐπὶ αἵρέσει, ἀφορισθεὶς και κηρυχθεὶς ἐκπτωτος τῆς ἑδρας αὐτοῦ ὑπὸ συνόδου ἐπισκόπων, κατεκράτει τὴν ἐπισκοπικὴν κατοικίαν ἐπὶ τριετίαν μετὰ τὴν καταδίκην αὐτοῦ, ἕως οὗ, δυνάμει διαταγῆς τοῦ αὐτοκράτορος Αὐρηλιανοῦ (279) «μετὰ τῆς ἐσχάτης αἰσχύνῃς ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς» ἐξεβλήθη ἐκεῖθεν βιαίως³. Βραδύτερον, τῷ 311, ὁ αὐτοκράτωρ Γαλέριος ἐξέδωκεν ἐπὶ τῆς ἐπιθανατίου κλίνης αὐτοῦ διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποῖου παρεῖχε συγγνώμην εἰς τοὺς Χριστιανούς, διότι διεπίστωσεν ὅτι ἐν τῇ καταστάσει τοῦ διωγμοῦ οὗτοι «μῆτε τοῖς θεοῖς τοῖς ἐπουρανίοις τὴν ὀφειλομένην θρησκείαν προσάγειν, μῆτε τῶν Χριστιανῶν θεῶ προσέχειν» ἠδύναντο, και ἐπέτρεψεν εἰς αὐτούς τὸ δικαίωμα τῆς νομίμου ὑπάρξεως και τῆς ἐκ νέου ἀνοικοδομήσεως τῶν οἰκῶν τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ αὐτῶν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι δὲν θὰ ἐνήργουν τι ἐναντίον τῆς δημοσίας τάξεως. Πρὸς τούτοις, και εἰς ἀνταπόδοσιν τῆς συγγνώμης αὐτοῦ ταύτης, προσθέτει, οἱ Χριστιανοὶ εἶχον καθήκον νὰ προσεύχωνται εἰς τὸν Θεὸν αὐτῶν ὑπὲρ ἀποκαταστάσεως τῆς υἰγείας τοῦ αὐτοκράτορος, ὑπὲρ τῆς κοινῆς και τῆς ἰδίας αὐτῶν εὐημερίας, ὑπὲρ διαφυλάξεως τοῦ κράτους ἀπὸ παντὸς κινδύνου, ἵνα και οἱ ἴδιοι δύνανται νὰ διάγωσιν ἡσυχῶς και ἀσφαλῶς εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους⁴. Τὸ τελευταῖον τοῦτο διάταγμα ἔφερε, πλὴν τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Γαλερίου, και τὰς ὑπογραφὰς τῶν Κωνσταντίνου και Λικινίου και ἦτο, τρόπον τινά, ἡ πρώτη σκιάδης και ἀσαφῆς ἐκδήλωσις τῶν ἀρχῶν ἀνεξίθρησκείας και σεβασμοῦ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ βραδύτερον περιεχόμενον τῆς ἡθικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ και εἶναι ἐνδεικτικαὶ τῆς βαθμιαίας ἀλλ' ἀσφαλοῦς ἐπιδράσεως τῆς ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς ὑπὸ τῶν πρωτοπόρων ἐκείνων μαρτύρων, ἐπὶ τοῦ αἵματος τῶν ὁποῖων ἐθεμελιώθη και ἐστερεώθη τὸ οἰκοδόμημα τῆς νέας

1. Εὐσεβ. Ἐ. Ἰ. IV, 8 MPG, 20, 325A.

2. Εὐσεβ. Ἐ. Ἰ., IV, 9 MPG, 20 325C.

3. 1 Εὐσεβ. Ἐ. Ἰ. VII, 30 MPG, 20, 720A.

4. Lactantius. De mort. Pers. XXXIV, MPL, 7, 249A. "Ὅρα Ἑλληνικὸν κείμενον παρ' Εὐσεβίῳ, Ἐ. Ἰ. VIII, 17 MPG, 20, 792&εξ.

πίστεως. Ἄλλ' ἡ νόμιμος θέσις τῶν Χριστιανῶν ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ εἰδωλολατρικῷ Κράτει καθωρίσθη πλήρως ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐνεφανίσθη εἰς τὸ προσκήνιον τῆς ἱστορίας ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ὅστις, καταβαλὼν τὸν Μαξέντιον παρὰ τὴν Μουλβίαν Γέφυραν ἔξωθι τῆς Ρώμης (312), ἀνέλαβεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὰ ἡνία τοῦ ἀχανοῦς Ρωμαϊκοῦ Κράτους καὶ μετὰ τοῦ Λικινίου ἐξέδωκε, κατ' Ἰανουάριον τοῦ 313, τὸ περίφημον διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, δι' οὗ ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ἀνεγνωρίζετο ὡς θρησκεία νόμιμος (religio licita) ἐντὸς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους.

Βαθμιαία ἐπικράτησις τῶν Χριστιανικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται ἐμφανές ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς τὸ πρῶτον ἐλθοῦσαι εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου διὰ μέσου τοῦ πρακτικοῦ βίου τῶν πρώτων Χριστιανῶν, ἤρχισαν νὰ ἐπιδρῶσι βαθμιαίως καὶ ἀνεπαισθήτως οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπλῶν πολιτῶν ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἀντιλήψεων τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους πρὶν ἢ ἡ Χριστιανικὴ πίστις γίνῃ συνειδητῶς ἀποδεκτὴ ὑπ' αὐτῶν. Τὴν τοιαύτην ἐπίδρασιν τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς ἐπὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐν τινι μέτρῳ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ πρώτου Χριστιανοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἡ καρδία τοῦ ὁποίου ἤρξατο μεταβαλλομένη καὶ προσεικλύετο βαθμιαίως εἰς τὸν Χριστιανισμόν πολὺ πρὶν ἢ οὗτος ἀποδεχθῆ καὶ λογικῶς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν.

Πλήρεις καὶ ἀκριβεῖς πληροφορίες περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κωνσταντίνου μέχρις οὗτου οὗτος ἡσπάσθη πλήρως τὴν Χριστιανικὴν πίστιν ἐλλείπουσι. Λέγεται ὅτι τὰ πρῶτα θρησκευτικὰ αἰσθήματα αὐτοῦ ἦσαν νεοπλατωνικά. Ἀνεγνώριζεν ὑπέρτατόν τινα θεόν, εἰς ὃν ἀπέδιδε τὴν γενικὴν-προσηγορίαν «τὸ θεῖον», ὑπερ συνίστα πᾶσι τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῦ «ἐπιμελῶς θεραπεύειν», ἐπίστευε δὲ περὶ αὐτοῦ ὅτι «θεῖον νοεῖν μόνον, ὃ καὶ ὄντως ἐστὶ καὶ διαρκῆ κατὰ παντὸς τοῦ χρόνου τὴν δύναμιν ἔχει»¹. Οὗτως ὑπολαμβάνων τὸν Θεόν, ἐδόξαζεν, ὅτι τὸ Θεῖον εἶχεν ἀποκλύψει ἑαυτὸ κατὰ πολλοὺς τρόπους εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐτίμα τὸν Ἀπόλλωνα, ὃν ὑπελάμβανεν ὡς φορέα τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ὑπερτάτου τούτου ὄντος. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ μαθάνομεν ὅτι ἡ στάσις τοῦ Κωνσταντίνου ἐναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸ τῆς ἐκστρατείας αὐτοῦ ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου δὲν εἶχε πλήρως διευκρινισθῆ. Ὀλίγον πρὸ τῆς μάχης τῆς Μουλβίας Γεφύρας ἡσθάνετο ἀβεβαιότητά τινα περὶ τῆς ἐκβάσεως αὐτῆς, κατανοῶν δ' ἄριστα τὴν ἀνάγκην μιᾶς βεβαιότερας βοήθειας ἐκείνης, ἣν ἠδύνατο νὰ παράσχωσιν αὐτῷ αἱ στρα-

1. Σ ω ζ 6 μ. Ἐ, Ἰ, 8 MPG 67,876.

τιωτικάι αὐτοῦ δυνάμεις, «θεὸν ἀνεζήτει βοηθόν»¹. Καὶ μετὰ βαθεῖαν μελέτην τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως ἠσθάνθη ἐπιβεβλημένον εἰς ἑαυτὸν νὰ τιμήσῃ οὐχὶ ἄλλον τινὰ θεόν, ἀλλὰ τὸν θεὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ². Ἡ ὑπόθεσις ὅτι σχεδὸν τι περὶ συγκρητιστικῆς ἐνώσεως Ἐθνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρχεν ἐν ἐπεξεργασίᾳ εἰς τὸν νοῦν τοῦ Κωνσταντίνου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶναι ἀρκούντως εὐλογος. Ἡ ἰδέα περὶ Ἀπόλλωνος εἰς τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἡ ἰδέα τῶν Χριστιανῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ ἔχουσι προφανῶς, ἢ φαίνονται ὅτι ἔχουσι, πολλὰς ὁμοιότητας καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο λίαν φυσικὸν νὰ ἐσκέφθῃ ὅτι ἀνεκάλυπεν εἰς τὰς ὁμοιότητας ταύτας τὰ σημεῖα ἐπαφῆς καὶ τὰς βάσεις τῆς βαθμιαίας ἐνώσεως ἀμφοτέρων τῶν θρησκειῶν³. Ἐντεῦθεν καὶ κατήργησε διαφόρους διατάξεις, ἅς οἱ Χριστιανοὶ ἐθεώρουν προσβλητικὰς δι' αὐτοὺς (312 μ.Χ.), καὶ ἐνομοθέτησε τὴν γενικὴν ἀνὰ τὸν κράτος Κυριακὴν ἀργίαν (321 μ.Χ.) καὶ ὥρισεν αὐτὴν ὡς ἡμέραν προσευχῆς διὰ τε τοὺς Χριστιανούς καὶ τοὺς Ἐθνικούς⁴. Καθὼς δὲ ὁ Χριστὸς συχνάκις παρεβάλλετο πρὸς τὸν Ἥλιον (Sol), ὅστις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐταυτίζετο πρὸς τὸν Φοῖβον Ἀπόλλωνα, ὁ Κωνσταντῖνος εἶναι πιθανὸν νὰ ἐφαντάσθῃ ὅτι ἡ καθιέρωσις τῆς diei Solis (ἡμέρας τοῦ Ἥλιου), ὡς κοινῆς ἑορτῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἥλιου ἐν ταύτῃ, θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφετηρία τῆς φιλικῆς ἐνώσεως τῶν δύο θρησκειῶν, παρὰ τὴν ἐκ διαμέτρου πρὸς ἀλλήλας διαφορὰν αὐτῶν⁵. Ἡ ἰσότης, ἣν οὗτος ἀνεγνώρισεν εἰς ἀμφοτέρας τὰς θρησκείας διὰ τοῦ διατάγματος τῶν Μεδιολάνων, εἰς ἣν καὶ ἐνέμεινεν ἐφεξῆς, ὡς καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀνέβαλε νὰ δεχθῇ τὸ βάπτισμα σχεδὸν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, εἶναι πιθανῶς λογικοφανεῖς ἐνδείξεις ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ἀρκούντως σῶφρων ὥστε νὰ διακρίνῃ ὀρθῶς μεταξὺ τῆς ζωτικότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς προϋούσης παρακμῆς τοῦ Ἐθνισμοῦ. Οὕτως, οὐδόλως προβάλλει ἡμῖν ὡς παράδοξον τὸ γεγονός ὅτι καίτοι οὗτος ἐπέτρεψε τὴν αὐτὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀμφοτέρας τὰς θρησκείας καὶ «ἐχρῆτο ἔτι καὶ τοῖς πατράσις ἱεροῖς»⁶, τῆρῶν ὁ ἴδιος καὶ τοὺς ἐθνικοὺς θρησκευτικοὺς τύπους⁷, ἐν τῇ ὀξείᾳ αὐτοῦ πολιτικῇ περινοίᾳ, εὗρισκεν ὅτι ἦτο προτιμότερον νὰ ἔχῃ παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ τοὺς Χριστιανούς, οἵτινες, καίτοι ὀλιγώτεροι τῶν

1. Εὐσέβ. Βίος Κων. I, 27 MPG, 20 941B2, Σ ω κ ρ. Ἐ. I. I, MPG, 67,36B10: «Καὶ ὡς ἦν τηλικαύτη φροντίδι, ἐπενόει τίνα θεὸν ἐπίκουρον πρὸς τὴν μάχην καλέσειε».

2. Εὐσέβ. ἐνθ' ἀν., 27 MPG, 20,941Cεξ.

3. J. Gieseler, A Text-Book of Church Histotry (ἐφεξῆς, TBCH) τόμ. I., § 56, σελ. 183.

4. Εὐσέβ. Βίος Κων, IV, 18 MPG, 20, 1165A 6εξ., Σ ω ζ ό μ. Ἐ. I., I. 8 MPG 67, 881A.

5. J. Gieseler, TBCH, Τόμ. I., § 56, σελ. 185.

6. Ζωσίμου, Ἱστορία Νέα (ἐκδ. Βόν.) II, 29, σελ. 94.

7. J. Gieseler, ἐνθ' ἀν.

ἐθνικῶν, ἦσαν στενότερα πρὸς ἀλλήλους ἠνωμένοι καὶ ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ ζῶντος πνεύματος τῆς πίστεως αὐτῶν. Τοῦτο δὲν σημοίνει ὅτι οὗτος εἶχε καθαρὰν τινα ἰδέαν περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν Χριστιανῶν. Εἶναι μάλιστα ἀμφίβολον ἐὰν εἶχεν ἀκόμη ἐννοήσει τὴν σημασίαν τοῦ οὐρανοῦ φαινομένου, ὅπερ ἐνεφανίσθη αὐτῷ πρὸ τῆς ἡττης τοῦ Μαξεντίου¹. Ἐντεῦθεν καί, ἀφοῦ ἔθεσεν ἐκ ποδῶν τὸν Μαξέντιον, μετεκάλεσε παρ' ἑαυτῷ Χριστιανούς τινὰς καὶ διεπυθάνετο τίς ἦτο ὁ Θεός, ὅστις ἐνεφανίσθη εἰς αὐτόν, παρ' ὧν ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ ἐμφανισθεὶς αὐτῷ Θεός ἦτο ὁ Μονογεννῆς Υἱός τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου Θεοῦ καὶ ἔλαβε γινῶσιν τῶν κυριωτέρων γεγονότων καὶ δογμάτων τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Τότε, ὡς πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ Εὐσέβειος, κατηρίθμυθη ἐπισκόπους τινὰς μεταξὺ τῶν ἐπιστηθίων φίλων αὐτοῦ, καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι εἰς ἐξ αὐτῶν ἦτο ὁ Ὀσσιος Κορδοῦης, ὅστις πολλὴ ἐπηρεάσε τὸν νοῦν αὐτοῦ, ὥστε νὰ ἀποφασίσῃ ἔκτοτε νὰ μελετήσῃ τὰς θεοπνεύστους Γραφάς, νὰ προσλάβῃ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ ὡς συμβούλους αὐτοῦ καὶ νὰ θεωρήσῃ ἐπιβεβλεμένον εἰς αὐτόν νὰ τιμᾷ μετὰ πλήρους εἰς αὐτόν ἀφοσιώσεως τὸν Θεόν, ὅστις ἐνεφανίσθη εἰς αὐτόν². Τότε συνετάχθη ὀριστικῶς τῷ Χριστιανισμῷ καὶ «τὸν Χριστόν τοῦ Θεοῦ σὺν παρρησίᾳ τῇ πάσῃ πρεσβεύων εἰς πάντας διετέλει, μηδὲν ἐγκαλυπτόμενος τὴν σωτήριον ἐπηγορίαν»³. Ἀπὸ τῆς ὀριστικῆς ἀποδοχῆς ὑπ' αὐτοῦ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἐφεξῆς ἡ προσωπικότης τοῦ Κωνσταντίνου ἐπαίξε σπουδαιότατον ρόλον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὥστε λίαν δικαίως οἱ Χριστιανοὶ ἀνεκάλυψαν ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ⁴ τὸν κυβερνήτην τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατασταθέντα ὡς προστάτην τῆς νέας πίστεως.

Τὴν ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου πρώτην ἐπίδρασιν τῶν Χριστιανικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἐμφαίνει ἀρκούντως τὸ πρῶτον ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν νομοθετικὸν μέτρον αὐτοῦ. Μετὰ τὴν νίκην αὐτοῦ κατὰ τοῦ Μαξεντίου παρὰ τὴν Μουλβίαν Γέφυραν ἐξῶθι τῆς Ρώμης (312), καὶ κατ' Ἰανουάριον τοῦ ἐπομένου ἔτους, ὁ Κωνσταντῖνος μετέβη εἰς Μεδιόλανα, ἔνθα συνεσκέφθη μετὰ τοῦ συναυτοκράτορος αὐτοῦ Λικινίου. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συσκέψεως ταύτης

1. Σ ω κ ρ . Ἐ. Ἱ. I, 2 MPG, 67, 37A.

2. Εὐ σ ε β. Βίος Κων., I, 32 MPG, 20, 948.

3. Αὐ τ ὅ θ ι III, 2. MPG, 20, 1056Cεξ.

4. Εἶναι βεβαίως ἀληθές ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ὡς ἄτομον δὲν διῆγε βίον κατὰ πάντα σύμφωνον πρὸς τὰ χριστιανικὰς ἠθικὰς ἀρχάς. Ἐγεννήθη, ἀνετράφη καὶ ἐξῆσεν εἰς περιβάλλον, οὗτινος τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ ἦσαν κακαὶ συνήθειαι καὶ παραδόσεις καταστρεπτικαί. Οἱ προκάτοχοι καὶ οἱ συναυτοκράτορες αὐτοῦ συνήθως οὐδένα νόμον, θεῖον ἢ ἀνθρώπινον, ἐσεβάσθησαν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοιοῦτου περιβάλλοντος οὐδαμῶς εἶναι ἄπορον ἂν οὗτος ἐνίοτε ἤμαρτεν. Ἐκεῖνο, ὅπερ εἶναι ἐντως θαυμαστὸν εἶναι ἡ καταπληκτικὴ δύναμις τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ἥτις ἰκάνωσεν αὐτόν νὰ νικήσῃ τόσους πειρασμούς, νὰ ἐννοήσῃ κατὰ βάθος καὶ νὰ ὁμολογήσῃ πίστιν εἰς τὰς εὐαγγελικὰς ἀρχάς, καίτοι δὲν ἠδυνήθη πάντοτε νὰ πολιτευθῇ συμφώνως πρὸς αὐτάς (Κ. Παπαρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐκδόσις Ἐλευθερουδάκη, Ἀθήναι 1932, Τόμ. IIβ, σελ. 109).

τῶν δύο αὐτοκρατόρων, ὅπερ ἐπρόκειτο νὰ ἔχη τόσον σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν σχέσεων τοῦ ἐπισήμου Κράτους καὶ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ὑπῆρξε τὸ περίφημον διάταγμα τῶν Μεδιολάνων¹.

Τὸ ἐπίσημον τοῦτο ἔγγραφον κέκτηται σημασίαν σπουδαιοτάτην, οὐχὶ μόνον διότι ἀναγνωρίζει τὸν Χριστιανισμὸν ὡς θρησκευτὸν νόμιμον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως ἀφ' ἑνός, ἣν ἀναγνωρίζει καὶ κατοχυροῖ, καὶ τὴν κατάργησιν πάσης θρησκευτικῆς διακρίσεως ἀφ' ἑτέρου. Διὰ τοῦ διατάγματος τούτου ἡ Πολιτεία θεωρεῖ ἑτι ἑαυτὴν θρησκευτικὸν Κράτος, ἀλλ' οὐδὲν δικαίωμα ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν νὰ ἀποφασίξῃ ἢ καθορίξῃ ποία θρησκεία εἶναι ἀληθῆς. Δέχεται τὴν ἰδέαν ὅτι ὑπάρχουσι διάφοροι τρόποι λατρείας τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, ὅπερ ὀρίζεται κατὰ γενικὸν τινα καὶ ἀόριστον τρόπον ὡς «τὸ Θεῖον» ἢ «ὃ τί ποτὲ ἐστὶ θεότης καὶ οὐρανόυ πρᾶγματος». Ἡ ἀόριστος αὕτη περὶ Θεοῦ ἰδέα προσέφερε τὴν βᾶσιν τῆς γενικῆς ἀναγνωρίσεως πάσης θρησκείας ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας, οὕτως ὥστε οἱ δύο αὐτοκράτορες ἠδυνήθησαν νὰ ἀπονεύμωσι «τοῖς χριστιανοῖς καὶ πᾶσιν ἐλευθέραν αἴρεσιν τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ» τῆς προτιμῆσεως αὐτῶν. Αἱ ἀρχαὶ αὗται ἐθεσπίσθησαν ἀναμφιβόλως τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ τούτου τοῦ Κωνσταντίνου καὶ εἶναι ἐνδεικτικαὶ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ὀξυνοίας, ἐν ἧ οὗτος λίαν ὀρθῶς ἐθεώρει τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν ὡς τὰ μάλα συντελοῦσαν εἰς τὴν εἰρηνικὴν διαβίωσιν τῶν ποικίλων λαῶν ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ Κράτει. Εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ὅτι εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο κατέληξεν ὁ Κωνσταντῖνος λόγῳ τῶν συγκρητιστικῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ἐπρέσβευε τότε καὶ καθ' ἃς ἀπέδιδεν ἀνωτέραν ἀξίαν εἰς πᾶσαν θρησκείαν. Εἶναι δ' ὄντως ἐκπληκτικὸν τὸ γεγονός ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος προέδραμε τόσον πολὺ τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐθέσπισε καὶ ἐφήρμοσε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ἣν ὁ σύγχρονος κόσμος σέβεται ὡς ἐν τῶν θεμελιωδεστέρων καὶ ἀναπαλλοτριώτων ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Ἐπὶ πλεόν τὸ διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, τοιαύτας ἐγκαινιάσαν ἀρχάς, καθώρισε τὰς βάσεις καὶ ἔθηκε τὸ θεμέλιον τῶν ὑγιῶν καὶ ἀγαθῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Ἡ ~~διάταξις αὐτοῦ, καθ' ἣν κενίστην τε ἐξουσίαν δοθείη τοῦ διδόναι ἑαυτοῦ τὴν~~ διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἣν αὐτὸς ἑαυτῷ ἀρμόζειν νομίζει», ἐπέβαλλεν εἰς τὴν Πολιτείαν νὰ ἀπέχῃ πάσης ἀναμειξέως ἢ ἐπεμβάσεως εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας.

Εἶναι λίαν προφανές ὅτι τὸ διάταγμα τοῦτο ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα συμβιβασμοῦ τῶν ἀπόψεων τῶν δύο αὐτοκρατόρων. Ὡς τοιοῦτο ἠμπόδιζεν ἕνα ἕκαστον ἐξ αὐτῶν νὰ διώκῃ τὴν θρησκείαν, ἣν οὗτος δὲν ἀνεγνώριζεν, ἀλλ' οὐδὲν

1. Τὸ πλήρες κείμενον τοῦ διατάγματος τούτου ἰδὲ παρὰ Λακταντίου, De mort. pers. XLVIII, MPL, 7, 267Aεξ.), τὴν δὲ ἐξ αὐτοῦ μετάφρασιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν παρ' Εὐσεβίου Ἐ. Ἰ. X., 5 MPG, 20,880εξ.

ἀπηγόρευεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐπιδεικνύῃ τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ ὑπὲρ ἐκείνης, ἣν ὁ ἴδιος ἐτίμα. Αὐτὸ τοῦτο τὸ διάταγμα διέτασσε τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν τῆς περιουσίας, ἣν αὐτὴ εἶχεν ἀπλέσει δυνάμει τοῦ πρώτου διατάγματος τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἀλλ' οὐδὲν προέβλεπε περὶ ἀνοικοδομήσεως τῶν καταστραφέντων ναῶν ἢ περὶ ἀποζημιώσεως τῶν Χριστιανῶν διὰ τὰς ὑλικὰς ζημίας, ἅς οὗτοι εἶχον ὑποστῆ κατὰ τοὺς διωγμούς. Διὰ τοῦτο ὁ Κωνσταντῖνος προῦχώρησεν ἀμέσως εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν δατάξεων τοῦ διατάγματος ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. Εὐθύς μετὰ τὴν ἐκδοσιν αὐτοῦ ἔγραψεν εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῶν ἐπαρχιῶν τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ ἐνθαρρύνων αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν κατεστραμμένων χριστιανικῶν ναῶν καὶ ἐνίσχυσεν αὐτοὺς διὰ τῶν ἀπαραιτήτων χρημάτων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι, σὺν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, ἔστειλε πρὸς αὐτοὺς καὶ ἀντίτυπα τοῦ διατάγματος τῶν Μεδιολάνων, οὗτινος αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἦσαν συμπληρωτικαὶ εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις. Ἐγραψεν ἐπίσης εἰς τὰς δημοσίας ἀρχὰς τῶν ἐπαρχιῶν αὐτοῦ, παρέχων αὐταῖς ὁδηγίαν νὰ ἐφαρμόζωσιν ἐφεξῆς τὴν κρατικὴν πολιτικὴν συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Οὕτω, τῷ 313 μ.Χ., γράφων πρὸς τὸν Ἀνυλῖνον, ἀνθύπατον Ἀφρικῆς, παρήγγελλεν εἰς αὐτὸν τὰ ἑξῆς: «Ὅθεν βουλόμεθα ἵνα, ὁπόταν ταῦτα τὰ γράμματα κομίση εἴ τινα ἐκ τούτων τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ καθολικῇ τῶν Χριστιανῶν ἐν ἐκάσταις πόλεσιν ἢ καὶ ἄλλοις τόποις διέφερον καὶ κατέχοντο νῦν ἢ ὑπὸ πολιτῶν ἢ ὑπὸ τινῶν ἄλλων, ταῦτα ἀποκαταστῆναι παραχρῆμα ταῖς αὐτῶν ἐκκλησίαις ποιήσης, ἐπειδήπερ προηγήμεθα ταῦτα, ἅπερ αἱ αὗται ἐκκλησίαι πρότερον ἐσχῆκασιν, τῷ δικαίῳ αὐτῶν ἀποκατασταθῆναι ὁπότιαν τοίνυν συνορᾷ ἢ καθοσίωσις ἢ σή, ταύτης ἡμῶν τῆς κελεύσεως σαφέστερον εἶναι τὸ πρόσταγμα, σπούδασον, εἴτε κῆποι, εἴτε οἰκίαι, εἴθ' ὅτιουνδήποτε τῷ δικαίῳ τῶν αὐτῶν ἐκκλησιῶν διαφέρῃ, σύμπαντα αὐταῖς ἀποκατασταθῆναι, ὡς τάχιστα»¹. Τῷ αὐτῷ ἔτει γράφει πρὸς τὸν Καικιλιανόν, ἐπίσκοπον Καρχηδόνης, ἐπιστολὴν διὰ τῆς ὁποίας ἀναγγέλλει αὐτῷ ὅτι ἔδωκεν ἐντολὰς εἰς τὸν Οὕρσον, «τὸν διασημώτατον καθολικὸν τῆς Ἀφρικῆς», δι' ὧν ἐξουσιοδοτεῖ αὐτὸν νὰ καταβάλλῃ αὐτῷ τρεῖς χιλιάδας σηστερτίους, οὓς οὗτος ὤφειλε νὰ διανείμῃ μεταξὺ τῶν λειτουργῶν, «τῆς ἐνθέσμου καὶ ἀγιωτάτης καθολικῆς ἐκκλησίας» δι' ἀτομικὰ αὐτῶν ἕξοδα συμφώνως πρὸς κατάλογον, ὅστις εἶχε σταλῆ πρὸς τὸν Καικιλιανὸν ὑπὸ τοῦ Ὁσίου². Πρὸς τούτοις ἐξουσιοδοτεῖ αὐτὸν εἰς περίπτωσιν ἀνάγκης νὰ ἀπευθυνθῇ εἰς τὸν οἰκονομικὸν αὐτοῦ ἐπίτροπον Ἡρακλείδην, ὅστις εἶχε διαταχθῆ νὰ χορηγήσῃ αὐτῷ τὰ ζητηθησόμενα χρήματα ἄνευ ἐνδοιασμοῦ. Εἰς ἄλλην ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἀνυλῖνον διέτασεν ὅπως οἱ μεθ' ἀγιότητος καὶ σταθερᾶς τηρήσεως τοῦ νόμου παρέχοντες

1. Εὐσεβ. Ἐ. Ἰ. Χ, 5 MPG, 20,885B.

2. Εὐσεβ. Ἐ. Ἰ. Χ, 6 MPG, 20,892Aεξ.

τάς υπηρεσίας αὐτῶν πρὸς τέλει τῆς θείας λατρείας ἀπολάβωσι τῶν ἀμοιβῶν τῶν ἑαυτῶν κόπων, καὶ ὅπως πάντες οἱ κληρικοὶ ἀπαλλαγῶσιν ἀπαξ διὰ παντὸς πάσης δημοσίας ὑπηρεσίας, ἀδπως μὴ λόγῳ πλάνης τινὸς ἢ ἐξολισθήσεως ἱεροσούλου ἀπὸ τῆς θεραπείας τῆς τῇ Θεότητι ὀφειλομένης ἀφέλωνται»¹. Τῷ 319, ἐπὶ τῇ εἰσηγήσει προφανῶς τῶν Χριστιανῶν συμβούλων αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ἐξαλείψεως τῶν προλήψεων, ἐξέδωκε νόμον δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐδιώκοντο οἱ προλέγοντες τὸ μέλλον, καὶ ὠρίζετο ὅπως πᾶς καταγγέλλων τοιαύτην τινὰ πρᾶξιν μὴ λογίζεται ὡς καταδότης, ἀλλ' ὡς ἄξιος ἀμοιβῆς². Τὴν 7ην Μαρτίου τοῦ 321 ὑπέγραψεν ἕτερον νόμον δυνάμει τοῦ ὁποίου πάντες οἱ δικασταί, οἱ ἐν ταῖς πόλεσιν οἰκοῦντες, καὶ χειροτέχνη ἀφείλον νὰ ἀργῶσι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς. Μόνον εἰς τοὺς γεωργοὺς ἐπετρέπετο νὰ ἐργάζωνται κατὰ τὴν Κυριακὴν τὰ γεωργικὰ αὐτῶν ἔργα, ἵνα μὴ χάνωσιν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην εὐκαιρίαν νὰ σπεύρωσι τοὺς ἀγρούς, ἢ νὰ φυτεύωσιν ἀμπέλους, διότι ὁ κατάλληλος χρόνος διὰ τοιαῦτα ἔργα εἶναι μικρᾶς διαρκείας. Ὡσαύτως τὴν 3ην Ἰουλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐδημοσίευσεν ἕτερον νόμον, δι' οὗ ἀπηγόρευσε τὸ ὀμνῆναι καὶ ἀντομνῆναι τῶν διαδίκων ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ, ὡς καὶ τὰς ἀνοικτείας φωνασκείας³.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω εἶναι ἐνδεικτικὰ τῆς βαθμιαίας μὲν ἀλλ' ἀσφαλοῦς καὶ εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ νομοθέτου, ὅστις, ἀνεξαρτήτως τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ ἀντιλήψεων, ἠναγκάζετο ἀνεπιγνώστως νὰ συμμορφῶται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἀρχῶν τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς, αἵτινες βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθήτως ἐκέρδιζον ἕδαφος εἰς τὰς ψυχὰς καὶ τὰς καρδίας οὐ μόνον τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπισήμων ὀργάνων, τῶν ἐκπροσωποῦντων τὴν αὐτοκρατορίαν.

Μεταβολὴ τῆς Ἑθνικῆς Πολιτείας εἰς Χριστιανικὴν

Ἡ σχεδὸν πλήρης μεταβολὴ τῆς Ρωμαϊκῆς Πολιτείας εἰς Χριστιανικὴν ἤρχισεν ἀφ' ἧς ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέλαβεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὰ ἡνία τῆς αὐτοκρατορίας καὶ εἶναι λίαν ἐμφανῆς εἰς πλείστας τῶν ἐφεξῆς δημοσιῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς, ἅς διέπει, εἴτε ἐν ὅλῳ εἴτε ἐν μέρει, πνεῦμα σαφῶς ἐπηρασμένον ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς νέας πίστεως. Οὕτως, ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Πολιτείας, μετὰ τὴν ἦτταν τοῦ Λικινίου, ἀντεμιτωπίζει τὴν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν ὡς Χριστιανὸς βασιλεὺς. Ἡ πρώτη πρᾶξις αὐτοῦ ἐσκοπεῖ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς διασπασθείσης ἐνότητος τοῦ Κράτους λόγῳ τῆς ἀνταρσίας τοῦ Λικινίου καὶ εἰς τὴν ἐπαναφορὰν τῆς Ἐκκλησίας

1. Εὐσεβ. Ἔ. ἱ. X, 7 MPG, 20,898A.

2. Cod. Theod. IX, xvi. 1.

3. Cod. Just. III, xii. 3. Πρβλ. Σ ω ζ ο μ. Ἔ. ἱ. I, 8 MPG, 67,881A.

εἰς τὴν θέσιν, ἣν αὕτη κατεῖχε πρὸ τοῦ διωγμοῦ, ὃν ἤγειρεν ὁ Λικίνιος, διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ διατάγματος τῶν Μεδιολάνων. Πρὸς τοῦτο ἐξέδωκε δύο νόμους. Διὰ τοῦ πρώτου νόμου¹ ἀναμιμνήσκειται τῶν δεινῶν, ἅτινα ἐπροξένησεν εἰς τὸ Κράτος καὶ τὸν λαὸν ὁ τελευταῖος διωγμὸς καὶ ἀποδίδει τὴν ἀπ' αὐτῶν ἀπαλλαγὴν εἰς τὸν ὑψιστον Θεὸν καὶ παρουσιάζει ἑαυτὸν ὀδηγούμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ὑψηλὸν ἔργον τῆς κλήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ θείου νόμου². Περαιτέρω ρυθμίζει ἀκριβέστερον καὶ δικαιοτέρον ἢ εἰς τὸ παρελθὸν τὰς ἀποζημιώσεις, ὧν ἐδικαιοῦντο οἱ Χριστιανοὶ διὰ τὰς ὑλικὰς ζημίας, ἅς ὑπέστησαν κατὰ τοὺς διωγμούς, ὡς καὶ τὴν παλινθῶσιν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰ δικαιώματα αὐτῆς. Διὰ τοῦ δευτέρου νόμου³ παρακαλεῖ τὸν ὑψιστον Θεόν, ὅπως δείξῃ πραότητα καὶ εὐμένειαν πρὸς τὸν ἐκ τοῦ διωγμοῦ δεινοπαθήσαντα λαὸν τῆς ἀνατολῆς καὶ δι' αὐτοῦ, ὡς θεράποντος τοῦ Θεοῦ, ἐπιφέρῃ τὴν ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ἴασιν. Ὁμολογεῖ ρητῶς καὶ ἀνεκδοιάστως τὴν πίστιν αὐτοῦ, ἣν αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ πολλῶν τεκμηρίων τῆς δυνάμεως αὐτοῦ βεβαιότεραν εἰργάσατο, καὶ ὑπόσχεται τὴν ἀνανέωσιν τοῦ ἁγιοτάτου οἴκου αὐτοῦ, «ὅν οἱ μισαροὶ ἐκεῖνοι καὶ ἀσεβέστατοι τῶ ἀποπήμασι τῆς καθαιρέσεως ἐλυμήναντο».

Διὰ τῶν δύο τούτων νόμων θεσπίζει ἐκ νέου τὴν ἀνεξιθρησκείαν, ἣτις ὑπῆρξε πάντοτε μέρος τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ, ὡς ἐπίσημον πολιτικὴν τῆς Πολιτείας ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας ὀφείλουσι καὶ οἱ πλανώμενοι περὶ τὴν πίστιν νὰ λαμβάνωσιν «ὁμοίαν τοῖς πιστεύουσιν εἰρήνης καὶ ἡσυχίας ἀπολαυσιν», ἐπὶ τῷ σκοπῷ διορθώσεως αὐτῶν, «αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας γλυκύτης κάκεινους ἐπανορθώσασθαι καὶ πρὸς τὴν εὐθειᾶν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει». Διὰ πρώτην φοράν εὐρίσκουσι θέσιν εἰς τὴν κρατικὴν νομοθεσίαν ἢ ἰδέα ὅτι ὁ λαὸς τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἐν ταύτῳ καὶ λαὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ πολιτικὸς ἄρχων εἶναι θεράπων τοῦ Θεοῦ, ἔχων ὡς ἀπαστολὴν νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ εἰρηνικὴν καὶ ἀστασιαστον ζωὴν «ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ τῶν πάντων ἀνθρώπων χρησίμου». Διὰ τῶν μέτρων τούτων ἡ νόμιμος θέσις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ Κράτει ἐξασφαλίσθη πλήρως. Ἡ μεταγενεστέρα νομοθεσία δὲν εἶναι τι τὸ νέον, ἀλλὰ συμπληρωματικὰ αὐτῆς νομοθετήματα στηριζόμενα ἐπὶ τῶν ἀρχῶν, ἅς εἶχεν ἤδη καθιερώσει ὁ Κωνσταντῖνος. Ἡδὴ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἀποφασιστικῶς

1. Εὐσσεβ. Βίος Κων. II, 24-43 MPG, 20, 1001B - 1021A.

2. Πρβλ. Σωζόμ. Ἐ. I., I, 8 MPG, 67, 876C 10: «Χάριν τε ὁμολογῶν, οὐ κομπάζων λέγειν ἰσχυρίζεσθαι, ὡς ἐπιτήδειον ὑπρέτην ἀξιώσας αὐτὸν εἶναι ὁ Θεὸς, τῆς αὐτοῦ βουλήσεως, ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανοὺς θαλάσσης, μέχρι τῶν Ἐσῶν χωρίων προήγαγεν, ὅπως ἡ χριστιανῶν ἀξιοθεΐη θρησκεία».

3. Εὐσσεβ. Βίος Κων. II, 48-59 MPG, 20, 1025B-1033B.

ἐνεργοῦσα μέσῳ τοῦ πρακτικοῦ βίου τῶν Χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὸν πολιτικὸν τομέα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἶχεν ἐπιφέρει ἐν πολλοῖς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς. Ἡ Πολιτεία, τὸ προπύργιον καὶ ἡ προστάτις τῆς παλαιᾶς θρησκείας, βαθμηδὸν καὶ καὶ ὀλίγον κατέστη αἰχμάλωτος τῆς ἀγάπης ἐφ' ἧς ἐθεμελιόυτο ἡ Χριστιανικὴ πίστις, τῆς ὁποίας τὴν κατάπνιξιν εἶχεν ἐπιδιώξει διὰ τῶν οκληροτέρων μέσων, ἀπώλεσε τὸν εἰδωλολατρικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα καὶ ἐγένετο Πολιτεία Χριστιανικῆ.

Μετὰ τὴν καθιέρωσιν τῆς ἀνεξίθρησκείας ὡς ἐπισημοῦ πολιτικῆς αὐτῆς εἰς θέματα θρησκευτικῆς φύσεως, θὰ ἦτο ἴσως φυσικὸν ἐὰν ἡ Πολιτεία εἶχε παραμείνει εἰσέτι εἰδωλολατρικὴ ἢ εἶχεν ἀκολουθήσει μέσῳ τινὰ ὁδόν, ἄνευ ἀποκλίσεως πρὸς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην πλευράν, ἀλλὰ τοῦτο κατέστη ἀδύνατον. Διότι μόνον ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Κωνσταντίνου ὑπῆρξε συνεπῆς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἴσης μεταχειρήσεως ὅλων τῶν ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας ὑφισταμένων θρησκευτικῶν κοινοτήτων, ἐν τούτοις τὸ προσωπικὸν ἐνδιαφέρον αὐτοῦ ἐξεδηλώθη εἰς πλείστας περιπτώσεις ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὑπ' αὐτοῦ θεσπισθέντες νόμοι περιέβαλλον διὰ τῆς προστασίας αὐτῶν τοὺς ἱερεῖς τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τὰς εἰδικὰς αὐτῶν προνομίας¹ καὶ ὅτι οὗτος διετήρησε τὸ ἀξίωμα τοῦ pontificis maximi οὐδόλως ἠμπόδισεν αὐτὸν νὰ ἀποδεχθῆ τὴν Χριστιανικὴν πίστιν ὡς προσωπικὴν αὐτοῦ πίστιν καὶ νὰ ἐπιζητῆ διὰ συστάσεων καὶ πειθοῦς, ἢ καὶ ἐνδεικνυόμενος τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Χριστιανούς², νὰ πείσῃ εἰ δυνατόν πάντας τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ νὰ ἀποδεχθῶσι τὴν νέαν πίστιν³. Πρὸς τὰς ὑπαγορευσεις τῆς ἐκχριστιανισθείσης ἤδη καρδίας αὐτοῦ συμμορφούμενος, ἐκτὸς τῆς ἐκ νέου ἀποδόσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ τῶν εἰς ἰδιώτας Χριστιανούς ἀνηκόντων πραγμάτων, ὁ Κωνσταντῖνος, κατὰ τὸν Εὐσέβιον⁴ «καθ' ὑπεροχὴν ἐξάιρετον πλεῖστον⁵ ὅσα παρεῖχεν» εἰς τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ εἰς τοὺς πρότερον εὐτυχῆσαντας καὶ κατόπιν δυστυχῆσαντας δαφιλεῖς χορηγίας⁵. Καὶ ἐδῶ μὲν ἐδώρησεν ἀγρούς, ἐκεῖ δὲ σῖτον πρὸς συντήρησιν τῶν πενήτων, ἀνδρῶν, παιδῶν ὄρφανῶν καὶ γυναικῶν, καὶ ἀλλαχοῦ ἐνδύματα πρὸς ἐπένδυσιν τῶν γυμνῶν. Πόσον δὲ βαθέως εἶχεν οὗτος κατανοήσῃ τὸ ἐσώτερον καὶ βαθύτερον νόημα τῶν ἀρχῶν τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως, τὰς ὁποίας ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Πολιτείας διεκήρυξε, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ἐκ τῶν βαθυστοχάστων ὁδηγιῶν, τὰς ὁποίας ἀπέστειλε πρὸς τοὺς ἐπίσκοπους, περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οὗτοι ὤφειλον

1. Cod. Theod. III, 1. 24 (335 μ.Χ.), XII, 5. 2 (337 μ.Χ.).

2. Εὐσέβ. Βίος Κων. MPG, 20,957.

3. Πρβλ. J. Gieseler, TBCH. § 75.

4. Εὐσέβ. Βίος Κωνστ. IV, 28 MPG, 20,1176/7A.

5. Cod. Theod. IX, 16. 1.2. (319 μ.Χ.) καὶ XVI, 10. 1 (321 μ.Χ.).

νά διαθέτωσι τὰ μέσα ἅτινα ἐτίθεντο ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν πρὸς προσηλυτισμὸν τῶν ἐθνικῶν. «Οἱ μὲν, λέγει, ὡς πρὸς τροφήν χαίρουσιν ἐπικουρούμενοι, οἱ δὲ τοὺς προστασίας ἐπειλημμένους ὑποτρέχειν εἰώθασιν· ἄλλοι τοὺς δεξιῶσσι φιλοφρονουμένους ἀσπάζονται, καὶ ξενίοις τιμώμενοι ἀγαπῶσιν ἕτεροι, βραχεῖς δ' οἱ λόγων ἀληθῶν ἀληθεῖς ἔρασταί, καὶ σπάνιος αὖ ὁ τῆς ἀληθείας φίλος. Διὸ πρὸς πάντας ἀρμόττεσθαι δεῖ, ἰατροῦ δίκην ἐκάστω τὰ λυσιτελεῖ πρὸς σωτηρίαν ποριζομένους· ὥστ' ἐξ ἅπαντος τὴν σωτήριον παρὰ τοῖς πᾶσι δοξάζεσθαι διδασκαλίαν»¹. Κατὰ τὸν τρόπον τούτων ὁ ἴδιος ἔπεισε τοὺς ἐθνικοὺς κατοίκους τῆς Φοινίκων Ἑλιουπόλεως νὰ ἀσπασθῶσιν τὸν Χριστιανισμόν², καὶ ἔλαβε πρόνοιαν διὰ τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως εἰς ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρους διὰ τῆς ἐν ἀφθονίᾳ παροχῆς τῶν μέσων πρὸς βοήθειαν τῶν πτωχῶν, παρακινῶν αὐτοὺς διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ ἀποδεχθῶσιν τὴν χριστιανικὴν πίστιν, οὕτω δὲ ποιῶν, ἡδύνατο νὰ λέγῃ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου «παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει εἴτε ἀληθείᾳ Χριστὸς καταγγέλλεται» (Φιλιπ. 1.18). Προῦνόησε διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῶν κατεστραμμένων ναῶν ἢ τὴν μεγέθυνσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν νέων τοιούτων καὶ ἐπροίκισεν αὐτοὺς διὰ σημαντικῶν προσόδων ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῶν δήμων, ἐπιβαλὼν εἰδικοὺς φόρους πρὸς ἀΐξισιν τῶν οικονομικῶν πόρων αὐτῶν³, δοὺς προσέει ἐντολὰς εἰς τοὺς κατὰ τόπους κρατικοὺς λειτουργοὺς νὰ παρέχωσι πᾶσαν βοήθειαν πρὸς τοὺς ἐπισκόπους ἐν περιπτώσει ἀνάγκης⁴.

Παρὰ τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ ταύτην πρὸς τοὺς Χριστιανούς ὁ Κωνσταντῖνος δὲν κατεπίεσε τὸν ἐθνισμόν. Ὅλως τὸναντίον, διετήρησε περὶ ἑαυτὸν καὶ εἰς τὰς κρατικὰς ὑπηρεσίας πολλοὺς ἐθνικοὺς, ἂν καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν προήγαγε Χριστιανούς εἰς τιμητικὰς θέσεις. Τὸ μόνον μέτρον, ὅπερ ἔλαβεν εἰς βᾶρος τῶν ἐθνικῶν, ὑπῆρξεν ἡ ἀπαγόρευσις εἰς αὐτοὺς νὰ προσφέρωσι θυσίας⁵, νὰ χρῶνται μαντελῆς καὶ τελεταῖς, ἢ νὰ τελῶσιν ἐλληνικὰς ἐορτάς⁶. Ἐν ἀκόμῃ μέτρον τοῦ Κωνσταντίνου κατὰ τῆς παλαιᾶς θρησκείας, μέτρον βίας τῷ ὄντι, ἦτο ἡ δήμευσις τῆς περιουσίας τῶν ἱερῶν ἐκείνων, ἅτινα εἶχον περιέλθει εἰς ἀχρησίαν καὶ τῶν ὁποίων τὰ εἰσοδήματα μετεβίβασεν εἰς τὴν χρῆσιν τῶν χριστιανικῶν ναῶν, ἢ ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸς τούτοις ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν τῶν διατάξεων ἐκείνων τῆς ἐθνικῆς λατρείας, αἵτινες συνεδέοντο μὲ ἀνηθίλους πράξεις⁷.

1. Εὐσεβίου, Βίος Κων. ΙΙΙ, 21 MPG, 20,1031B4εξ.

2. Ἀυτόθι, ΙΙΙ, 58 MPG, 20,1124C9εξ.

3. Σωζόμ., Ἐ. Ἰ., Ι, 8 MPG, 67,880B4, V, 5 MPG, 67,1228A5.

4. Πρβλ. Ἐπιστολὰς τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς Ἐπισκόπους, παρ' Εὐσεβίου, μν. ἔργ., ΙΙ, 46 MPG, 20,1021D ἐξ.

5. Εὐσεβίου, μν. ἔργ., ΙΙ, 44 καὶ 45 MPG, 20,1021.

6. Σωζόμ., Ἐ. Ἰ., Ι, 8 MPG 67, 877B6 ἐξ.

7. J. Gieseler, μν. ἔργ., σελ. 273.

Περισσότερον αὐστηρὰ μέτρα κατὰ τῆς παλαιᾶς θρησκείας ἔλαβον οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀμφότεροι οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖος ἐν Ἀνατολῇ καὶ ὁ Κώνστας εἰς τὴν Δύσιν, ἐκήρυξαν ἑαυτοὺς ἀντιπάλους τοῦ ἔθνισμοῦ¹. Ὑπὸ τοὺς αὐτοκράτορας τούτους ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας, ἣν ἐπεκαλοῦντο οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὸ παρελθόν², ἐλησμονήθη. Ὁ Κώνστας, οὐχ ἤττον, ὑπεχρεώθη νὰ πολιτευθῆ μετὰ τινος ἀνοχῆς ἐν Ρώμῃ, ἥτις ἐνέμενεν εἰς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν³. Μετὰ τὸν θάνατον ὁμοῦ τοῦ Κωνσταντος (350 μ.Χ.) ὁ Κωνσταντῖος, ὡς μόνος πλέον αὐτοκράτωρ καθ' ὅλην τὴν Ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν, διὰ τοῦ νόμου 4 τοῦ 353, κατήργησεν ὀλοσχερῶς πάντα τὰ ἱερὰ καὶ ἀπηγόρευσεν ἀπολύτως τὰς θυσίας. Τῷ αὐτῷ ἔτει, διὰ τοῦ νόμου 5, κατήργησε τὰς κατὰ τὴν νύκτα θυσίας, τῷ δὲ 356, διὰ τοῦ νόμου 6, ἐθέσπισε τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου ἐναντίον ἐκείνων, οἵτινες, παρὰ τὰς ἀπαγορεύσεις τοῦ νόμου, ἐξηκολούθουν προσφέροντες θυσίας εἰς τὰ εἶδωλα⁴, πλὴν οἱ νόμοι οὗτοι δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχωσι πλήρη ἰσχύον ἐν Ρώμῃ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ. Πανταχοῦ ἀλλαχοῦ ὁ ἔθνισμός ὑπεχρεώθη ἕκτοτε νὰ ζητῆ καταφύγιον εἰς ἐρημικὰ μέρη ἔξω τῶν πόλεων. Βαθμηδὸν τὰ ἔθνικὰ ἱερὰ κατερειπώθησαν καὶ ἡ παλαιὰ θρησκεία ἔβαινε παρακμάζουσα. Ἀλλ' ἡ παρακμὴ αὐτῆς προῆλθεν ἐκ τῶν ἔνδον λόγων ὀργανικῆς καὶ θανασίμου νόσου μᾶλλον ἢ ἔξωθεν, λόγῳ τῶν πληγμάτων τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς. Γιούνατιόν ἡ νέα πίστις, καίτοι πολλάκις συνεκλονίσθη ὑπὸ σφοδρῶν ἀγώνων, ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν, ἠῤῥξανε καταπληκτικῶς εἰς ἀκμὴν καὶ πρόοδον.

1. Cod. Theod. XVI, 10, 1. 2. (341 μ.Χ.).

2. Ἰουστ. Ἀπολ. I, 4 καὶ 5 MPG, 6, 336A, 344A, Tertul. Ad Scapulam, 2 MPL, 4, 777B.

3. Cod. Theod. XVI, 10, 3 (342 μ.Χ.).

4. Αὐτόθι, XVI, 10.4.4.